

Maryna Terlecka

UNIwersytet Warszawski

Irène Régine Wieniawska – próba rekonstrukcji życia i twórczości

Abstract

Irène Régine Wieniawska: An Attempt to Reconstruct the Life and Work of the Composer

Irène Régine Jessy Maria Wieniawska was born on 16th May 1879 in Brussels as the youngest child of an outstanding Polish violinist and composer of the 19th century, Henryk Wieniawski, and Isabelle Bessie Hampton-Wieniawska. As the only one of Wieniawski's children, she followed the footsteps of her father and chose the profession of a musician.

This work brings focus to the lesser known facts from the composer's life, which greatly impacted the formation of her creative character, including the fact that Irène Wieniawska used a considerable number of pseudonyms, which allowed her to keep her anonymity and therefore resulted in part of her work to be forgotten for many years. As in several cases of other female composers of the early 20th century, the name Wieniawska is currently poorly recognised, even though she was a known composer and performer in London between the years 1900–1932. Wieniawska's songs were very popular, and her creative legacy remains equally interesting, which I would like to draw attention to in my paper and discuss the latest catalogue of her works, developed by me.

Keywords

Irène Régine Wieniawska, Poldowski, Irène Régine Wieniawska's catalogue of works, 19th- and 20th-century music

W polskiej literaturze muzykologicznej nie odnajdziemy zbyt wielu pozycji poświęconych Irène Régine Wieniawskiej. W Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego powstała praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Renaty Suchowiejko, prof. UJ, dotycząca twórczości pieśniowej Wieniawskiej napisana przez Annę Al-Araj¹. Wyniki swoich badań nad twórczością pieśniową kompozytorki autorka prezentowała także na łamach „Annales UMCS”². Ponadto ukazało się kilka artykułów zarówno w prasie powszechnej, jak i czasopismach muzykologicznych³. Także literatura angielsko- i francuskojęzyczna nie jest rozległa. Nowsze badania nad twórczością kompozytorki są dziełem irlandzkiego muzykologa Davida Mooneya⁴. Angielski badacz i popularyzator wiedzy o rodzinie Wieniawskich Peter Rennie, autor prac na temat Irène Wieniawskiej⁵, wzbogacił zasoby Archiwum-Biblioteki Towarzystwa Muzycznego im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu o liczne materiały archiwalne dotyczące jej twórczości i życia. W ostatnich latach nagrano siedem płyt CD z utworami Wieniawskiej, za-

- 1 A. Al-Araj, *Irena Wieniawska – zapomniana kompozytorka. Rys biograficzny i recepcja twórczości w I połowie XX wieku*, praca magisterska, Instytut Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- 2 Np. też, *Pieśni Ireny Wieniawskiej do słów Paula Verlaine’a*, „Annales UMCS. Sectio L: Artes” 2016, nr 1, s. 91–129.
- 3 Taż, *Irena Wieniawska – zapomniana kompozytorka. Rys biograficzny i recepcja twórczości w I połowie XX wieku*, „Muzyka” 2013, nr 4, s. 51–66; też, *Pieśniowe interpretacje wybranych wierszy Paula Verlaine’a. Analiza porównawcza utworów Ireny Wieniawskiej oraz Gabriela Faurégo, Claude’a Debussy’ego i Maurice’a Ravela*, „Kwartalnik Młodych Muzykologów UJ” 2017, nr 2, s. 43–75.
- 4 D. Mooney, *The Pursuit of Ultimate Expression: The Works of Poldowski (Lady Irène Dean Paul) 1879–1932*, praca doktorska, National University of Ireland, Dublin 1999.
- 5 P. Rennie, *Poldowski in Concert*, Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu, https://wieniawski.pl/poldowski_in_concert.html [dostęp: 24.09.2019]; tenże, *Searching Websites for the English Wieniawscy*, w: *Henryk Wieniawski and the Bravura Tradition*, Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu, Poznań 2011.

wierających głównie pieśni⁶. Zadaniem niniejszego artykułu jest nie tylko uporządkowanie już istniejących informacji, czasami poprzez tłumaczenia, dla przedstawiania zagranicznego stanu wiedzy polskiemu odbiorcy, ale również i zaprezentowanie najnowszych odkryć. Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do ujęcia monograficznego, jakie zostanie przedstawione w przygotowywanym obecnie katalogu; jest próbą rekonstrukcji zaledwie fragmentów życia i twórczości artystki i nie przedstawia kompletnej jej biografii.

Dzieciństwo Irène Régine Wieniawskiej i początki edukacji muzycznej

Irène Régine Jessy Maria Wieniawska⁷ urodziła się 16 maja 1879 roku⁸ w Brukseli jako najmłodsze dziecko wybitnego polskiego skrzypka i kompozytora XIX wieku Henryka Wieniawskiego (1835–1880) i Isabelle Bessie Wieniawskiej (z domu Hampton; 1840–1924). Drugie imię – Régine – kompozytorka otrzymała prawdopodobnie po swojej babci ze strony ojca, Reginie Wolff.

-
- 6 Między innymi: *Poldowski, Pieśni / Songs. Irena Wieniawska (1879–1932)*, Muza Classics SX 3016 A, B, wyk. H. Januszewska (sopran), T. Baczevska (fortepian); *Songs by Clara Schumann, Poldowski and Amy Beach*, Albany records TROY109, wyk. L. Kolb (sopran), D. McMahon (fortepian); *Poldowski. Mélodies*, Musique en Wallonie collection femmes, MEW 0741, wyk. É. Gäbele (sopran), Ph. Riga (fortepian); *Poldowski – Art Songs*, Delos Productions DE3538, wyk. A. Zuluaga (sopran), G. Mok (fortepian), R. Zwahlen (obój d'amore), Alexander String Quartet; *Poldowski Re/imagined. 22 mélodies sur les poèmes de Paul Verlaine*, Resonus Classics RES10196, wyk. Ensemble 1904, D. Jackson (fortepian i aranżacje), J. Black-Grollemund (sopran), A. Charlopain (skrzypce), J. Decottignies (kontrabas).
 - 7 W pracy będą posługiwała się następującą wersją imienia i nazwiska kompozytorki: Irène Régine Wieniawska.
 - 8 Rok 1879 figuruje w akcie urodzenia kompozytorki pochodzącym z Brukseli (por. materiały przekazane przez Petera Rennie Towarzystwu Muzycznemu im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu). Niektóre źródła encyklopedyczne błędnie podają 1880 jako rok urodzenia. Zob. E. Blom, *Poldowski*, w: *Everyman's Dictionary of Music*, red. E. Blom, St. Martin's Press, New York 1971; *Poldowski*, w: *Baker's Biographical Dictionary of Musicians*, red. Th. Baker, N. Slonimsky, G. Schirmer, New York 1900.

Ilustracja 1. Henryk Wieniawski i Isabelle Hampton – rodzice Irène

Isabelle Bessi Hampton pochodziła z brytyjsko-irlandzkiej rodziny arystokratycznej. Była siostrzenicą⁹ (od strony matki) irlandzkiego pianisty i kompozytora George'a Alexandra Osborne'a (1806–1893)¹⁰. Henryk Wieniawski spotkał swoją przyszłą żonę w kwietniu 1859 roku podczas wspólnych koncertów z Antonem Rubinsteinem (1829–1894) w Londynie. Słynny pianista zapoznał Henryka z rodziną Hamptonów, wprowadzając skrzypka do ich domu. Między Wieniawskim a Isabelle narodziło się wzajemne uczucie. Matka Isabelle, mająca wykształcenie wokalne¹¹, od początku sprzyjała młodej parze. Jednak ojciec,

9 J. Wieniawski, *Kartki z mego pamiętnika*, t. 1, Gebethner i Wolff, Warszawa 1911, s. 12–13.

10 Zob. *Osborne, George Alexander*, w: M. Kennedy, J.B. Kennedy, *The Oxford Dictionary of Music*, red. T. Rutherford-Johnson, t. 6, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 624.

11 H. Milewska, *Henryk Wieniawski – skrzypmistrz z Lublina*, „Hi-Fi i Muzyka” 2011, nr 12, <https://hi-fi.com.pl/sylwetki-muzyczne-lista/439-henryk-wieniawski-%E2%80%93-skrzypmistrz-z-lublina.html> [dostęp: 15.09.2019].

sir Thomas Hampton, znany w kręgach londyńskiej arystokracji z dość twardego charakteru, nie od razu wyraził zgodę na małżeństwo córki z artystą. Hamptonowie życzyli sobie, by kompozytor wykupił polisę ubezpieczeniową na nazwisko córki w wysokości dwustu tysięcy franków¹². Chcieli też, by objął posadę skrzypka na dworze carskim w Petersburgu. Dzięki staraniom Andrieja Iwanowicza Saburowa (1797–1866), pełniącego w latach 1858–1862 funkcję dyrektora rosyjskich teatrów imperatorskich, 25 kwietnia 1860 roku Wieniawski otrzymał angaż w stolicy cesarstwa jako „pierwszy solista teatrów carskich”¹³. Ostatecznie ojciec Isabelle zgodził się na ślub młodych, jak głosi anegdota, po wysłuchaniu poematu skrzypcowego *Legenda* op. 17 skomponowanego przez Wieniawskiego w roku 1859 w Ostendzie i zadedykowanego przyszłej żonie¹⁴. Hampton miał powiedzieć: „Tylko prawdziwą miłość tłumaczy się tak natchnioną pieśnią, jaką pan dziś do nas przemówił. Jestem przekonany, że goręcej nie umiałby nikt pokochać mej córki, nie pragnę zatem dla niej innego szczęścia i proszę, zechciej pan nazwać się moim synem”¹⁵. Ta opowieść została przytoczona przez Romualda Starkela w warszawskim „Tygodniku Ilustrowanym”¹⁶ w roku śmierci Henryka Wieniawskiego być może po to, by dodać nieco romantyczności i wyjątkowości historii miłości wirtuoza. Niewątpliwie jednak *Legenda* została skomponowana pod wpływem miłosnych uczuć do Isabelle.

Por. <https://hi-fi.com.pl/sylwetki-muzyczne-lista/439-henryk-wieniawski-%E2%80%93-skrzypmistrz-z-lublina.html> [dostęp: 21.01.2019].

- 12 A. Szymula, *Wieniawski Henryk*, w: Encyklopedia Lublina, <http://encyklopedia.lublin.pl/slawni-i-zapomniani/118-w/304-wieniawski-henryk.html/> [dostęp: 21.01.2019].
- 13 R. Suchowiejko, *Wieniawski Henryk / Венявский Генрик Иосифович (1835–1880), skrzypek i kompozytor*, w: Polski Petersburg, <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wieniawski-henryk/> [dostęp: 15.09.2019].
- 14 M. Nowicka, *Nieznana rodzina sławnego skrzypka*, „Meakultura”, <http://meakultura.pl/publikacje/nieznana-rodzina-slawnego-skrzypka-1364> [dostęp: 21.01.2019].
- 15 A. Bağlajewska, J. Nowosad, *Legenda o „Legendzie” Henryka Wieniawskiego – scenariusz zajęć integracyjnych z języka polskiego i muzyki*, „Wychowanie Muzyczne” 2011, nr 3, s. 17, <https://docplayer.pl/10332268-Legenda-o-legendzie-henryka-wieniawskiego-scenariusz-zajec-integracyjnych-z-jezyka-polskiego-i-muzyki.html> [dostęp: 21.01.2019].
- 16 R. Starkel, „*Legenda*” (zdarzenie prawdziwe z życia artysty), „Tygodnik Ilustrowany” 1880, nr 227, s. 283–285.

Ilustracja 2. Irène Régine i Henryka Klaudyna – córki Henryka Wieniawskiego

W listopadzie 1859 roku Henryk Wieniawski napisał do brukselskiego impresaria: „Nie wiem, czy słyszał Pan, że pragnę w maju się ożenić z pewną młodą Angielką, w której jestem bardziej zakochany aniżeli w najpiękniejszym Stradivariusie czy Guarnerim”¹⁷. Zaręczyny odbyły się kilka miesięcy przed prawykonaniem *Legendy* (18 listopada 1860 roku w St. James Hall w Londynie)¹⁸. Para pobrała się w Paryżu 8 sierpnia 1860 roku w kościele św. Andrzeja. Do ołtarza pannę młodą poprowadził Anton Rubinstein. Jednym z gości weselnych był Gioacchino Rossini¹⁹.

17 List Henryka Wieniawskiego do van Hala, Londyn, 4.11.1859. Cyt. za: E. Grabkowski, *Życiorys Henryka Wieniawskiego*, https://www.wieniawski.pl/zyciorys_henryka_wieniawskiego_czesc_1.html [dostęp: 21.01.2019].

18 A. Bałajewska, J. Nowosad, dz. cyt., s. 17–18.

19 H. Milewska, dz. cyt.

Isabelle i Henryk Wieniawscy mieli ośmioro dzieci²⁰. Najstarszy syn Wieniawskich, Henryk (1861 – 30 stycznia 1863), zmarł w wieku dwóch lat. Następnie przyszli na świat Juliusz Józef (5 czerwca 1863 – 14 maja 1933), Izabela Helena (po zamążpójściu Bevan; 4 czerwca 1865 – 4 października 1942) i Ewelina (18 stycznia 1870 – 1871). W roku 1871 urodziły się bliźnięta, które zmarły w wieku niemowlęcym. Rodzina Wieniawskich powiększyła się jeszcze o dwie córki: Henrykę Klaudynę (5 kwietnia 1878 – 1962) i Irène Régine, która jako jedyna wybrała zawód muzyka. Izabela, Henryka oraz Irène założyły rodziny i miały dzieci, które los rozrzucił po całym świecie: Kanadzie, Stanach Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii.

W roku 1874 Henryk Wieniawski przyjechał wraz z rodziną do Brukseli, by objąć klasę skrzypiec w miejscowym Konserwatorium Królewskim po swoim przyjacielu Henri Vieuxtempsie²¹, który z powodu złego stanu zdrowia nie mógł dłużej pracować na tym stanowisku. Wieniawscy zamieszkali w brukselskiej dzielnicy Ixelles przy Rue de Florence 24. Dziesięć miesięcy przed śmiercią kompozytora urodziła się córka Irène. Wieniawski zmarł 31 marca 1880 roku w wieku 44 lat w czasie tournée po Rosji. Po śmierci Henryka Isabelle Wieniawska wyjechała wraz z dziećmi do Londynu, gdzie zamieszkała w domu rodziców, którzy pomogli jej i wsparli ją finansowo. Powróciła jednak po kilku miesiącach do Brukseli z nadzieją na lepsze warunki edukacji dla dzieci²², zamieszkując pod tym samym adresem, co poprzednio – Rue de Florence 24.

Do roku 1896 Irène wraz z matką mieszkały w Brukseli, często odwiedzając w tym czasie Londyn. Dziewczyna chłonęła artystyczną atmosferę domu, w którym bywali przyjaciele ojca, m.in. Ferenc Liszt, pianiści-kompozytorzy Nikołaj Rubinstein i Louis Brassin czy wspomniany skrzypek Henri Vieuxtemps. W wieku siedmiu lat²³ Wieniawska rozpoczęła naukę gry na fortepianie u Miss Ellis w Brukseli, w wieku dziewięciu skomponowała swój pierwszy utwór –

20 Według niektórych źródeł siedmioro; por. M. Nowicka, dz. cyt.

21 Henri Vieuxtemps (1820–1881) – belgijski skrzypek i kompozytor. W latach 1846–1851 był nadwornym skrzypkiem cara Mikołaja I w Petersburgu, a w latach 1871–1873 – profesorem konserwatorium w Brukseli.

22 Jako że Wieniawski piastował stanowisko profesora prestiżowego Konserwatorium Królewskiego, środowisko to było otwarte i przyjazne dla jego rodziny.

23 D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 8.

Oriental Suite, który uważa się obecnie za zaginiony²⁴. W 1890 roku wydawnictwo Schott²⁵ opublikowało jej pieśni. W roku 1887 Irène poznała australijską sopranistkę Nelli Melbę (1861–1931), która w tym czasie debiutowała w operze brukselskiej w Théâtre de la Monnaie.

W wieku dwunastu lat Irène została najprawdopodobniej przyjęta do Konserwatorium Brukselskiego, uzyskując wysokie noty na egzaminie wstępnym²⁶, chociaż ta informacja nie jest na razie potwierdzona. Możliwe, że Wieniawska pobierała prywatne lekcje muzyki u profesorów Konserwatorium. Według informacji, które podaje *The Harvard Biographical Dictionary of Music*, uczyła się w brukselskim Konserwatorium Królewskim trzy lata: od 1892 do 1894 roku. Wśród jej pierwszych pedagogów byli François Auguste Gevaert²⁷, nauczyciel kompozycji, i Jean-Pierre Storck²⁸, nauczyciel fortepianu. Lekcje gry na skrzypcach Irène pobierała u Jenő Hubaya, który został profesorem skrzypiec w Konserwatorium w roku 1882²⁹. Możliwe także, że lekcje gry na fortepianie udzielał jej wujek, Józef Wieniawski (1837–1912), związany z Konserwatorium od 1878 roku³⁰.

W roku 1893, mając zaledwie czternaście lat, Irène Wieniawska publicznie wykonała kilka własnych kompozycji. Jej występy z 1893 roku

24 Tamże.

25 Jedno z czołowych wydawnictw na świecie zarówno współcześnie, jak i w czasach Wieniawskiej, założone w roku 1770 przez Bernharda Schotta, z siedzibą w Moguncji.

26 D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 9.

27 François Auguste Gevaert (1828–1908) – belgijski kompozytor, historyk i teoretyk muzyki, w latach 1867–1870 był dyrektorem opery w Paryżu, w roku 1871 objął posadę dyrektora konserwatorium brukselskiego.

28 Wymienia go D. Mooney; jego lata życia nie są znane. Por. D. Mooney, *Poldowski [Lady Irène Dean Paul; née Wieniawska]*, w: *Grove Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000045481> [dostęp: 26.04.2019].

29 Jenő Hubay (1858–1937, właśc. Huber; zmienił rodowe nazwisko dla uzyskania bardziej węgierskiego brzmienia) – węgierski skrzypek i kompozytor. Objęcie posady profesora skrzypiec w Konserwatorium Królewskim zaproponował Hubayowi Vieuxtemps. Belgijski król mianował Hubaya na to prestiżowe stanowisko 8 lutego 1882 roku. Zob. [b.a.], *Biography of Hubay Jenő (1858–1937)*, <http://www.hubay.hu/profile.html> [dostęp: 21.01.2019].

30 Zob. R. Suchowiejko, *Poldowski (Elsene 1879 – Londyn 1932)*, booklet w: *Poldowski: Mélodies* [CD], wyk. P. Riga, E. Gabele, Musique en Wallonie 2013, s. 26, dostępny online: http://www.musiwall.ulg.ac.be/IMG/pdf/MEW_poldowski_livret_070820_light.pdf [dostęp: 21.01.2019].

tak wspominał ceniony angielski tenor Gervase Elwes, który jako dyplomata spędził kilka lat w Brukseli³¹: „były one niezwykle, ukazywały ciekawą osobowość Artystki i dojrzały warsztat artystyczny w tak wczesnym wieku”³². Wieniawska i Elwes poznali się na jednej z imprez w Brukseli w tym właśnie czasie. W liście do żony śpiewak wspominał to spotkanie następującymi słowami:

[...] córka znanego polskiego kompozytora, Wieniawska, została poproszona o wykonanie dwóch – trzech własnych kompozycji. Wybitne, oryginalne dzieła... pieśń bardzo piękna, romans również oraz *Danse Indienne* mniej wspaniały [...]. To było naprawdę niezwykle widzieć ją i słyszeć – jest urodzoną aktorką z odrobiną geniuszu, który dotknął jej kompozycji³³.

Przeprowadzka do Londynu

W wieku siedemnastu lat Wieniawska wraz z matką przenieśli się do Londynu³⁴, gdzie kontynuowała edukację muzyczną. Pobierała lekcje kompozycji u słynnego w tym czasie kompozytora i dyrygenta Percy’ego Pitta (1870–1932), w międzyczasie uczyła się gry na fortepianie u Michaela Hambourga (1879–1960)³⁵, który później był uznanym pianistą i pedagogiem w Londynie.

31 J.A.F. Maitland, *Elwes, Gervase (Cary Gervase Elwes)*, w: *The Grove Book of Opera Singers*, red. L. Macy, Oxford University Press, New York 2008, s. 144. Zob.: <https://books.google.at/books?id=NozthpCZuAUC&pg=PA144&lpq=PA144&dq=R.and+W.+Elwes+Gervase+Elwes&source=bl&ots=bE-f5RmwTw&sig=Xmf6vogvPn616beW5NNQqBGf09Y&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwjM4tnK25jfAhVLhSwKHXSUB7sQ6AEwE3oECAIQAQ#v=onepage&q=R.and%20W.%20Elwes%20Gervase%20Elwes&f=false> [dostęp: 21.01.2019]. Gervase Elwes (1866–1921) miał ogromny wpływ na rozwój muzyki angielskiej na początku XX wieku. Zmarł nagle u szczytu kariery muzycznej w roku 1921 w wypadku kolejowym w Bostonie, jadąc na Uniwersytet Harvardzki.

32 D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 9. O ile nie wskazano inaczej, wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorki artykułu.

33 Cyt. za: tamże, s. 9. List G. Elwesa do żony: R. Elwes, Lady W. Elwes, *Gervase Elwes: The Story of His Life*, Grayson & Grayson, London 1935, s. 148–149.

34 Tamże.

35 W 1928 roku zadedykowała mu *Study for Pianoforte*.

W roku 1900 zostały opublikowane jej kolejne kompozycje. Wydawnictwo Chappell wydało zbiór pod tytułem *Two Songs*. Zawierał on dwie pieśni: *O! Let the Solid Ground* do słów z poematu *Maud* Alfreda Tennysona³⁶ oraz *Down by the Salley Gardens* do słów Williama Butlera Yeatsa³⁷. W tym samym roku została również opublikowana pieśń do słów poematu Alfreda Tennysona *O Let the Hollow Ground*, a cztery lata później pieśń *Denholm Dean* ze słowami Charlesa Kennetha Scotta-Moncrieffa³⁸. Pieśni zostały opublikowane pod nazwiskiem Irène Wieniawski, bowiem wówczas kompozytorka nie używała jeszcze pseudonimów. W roku 1903 w Brukseli wydano jej pieśni do słów francuskiego pisarza, poety, dramaturga i polityka Victora Hugo, które obecnie uważane są za zaginione: *Hier le vent du soir* oraz *Si j'étais Dieu*.

Ślub z Aubreyem Edwardem Henrym Deanem Paulem

Z przyszłym mężem zapoznała Irène sopranistka Nelli Melba, którą Irène poznała w roku 1887. Sir Aubrey Edward Henry Dean Paul (1869–1961) był piątym baronetem Rodborough³⁹, potomkiem diuka Marlborough Johna Churchilla (1650–1722) – angielskiego polityka, arystokraty, wybitnego dowódcy wojsk brytyjskich podczas hiszpańskiej wojny sukcesyjnej. Sir Dean Paul był również byłym oficerem armii tytuł baroneta uzyskał po śmierci ojca w roku 1895. Miłośnik muzyki, amatorsko uprawiał ulubioną sztukę, śpiewając barytonem. Występował pod pseudonimem Edward Ramsey i był częstym gościem londyńskich salonów.

Wieniawska i Dean Paul wzięli ślub 16 października 1901 roku w świeżo wybudowanym neogotyckim kościele Saint Mary Abbots przy Kensington Church Street w Londynie i zamieszkali przy Basil Street 15, gdzie gościli wielu słynnych artystów owego czasu, m.in. ro-

36 Alfred Tennyson (1809–1892) – angielski poeta, jeden z głównych przedstawicieli postromantyzmu wiktoriańskiego. Por. *Alfred, Lord Tennyson*, w: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Lord-Tennyson> [dostęp: 17.09.2019].

37 William Butler Yeats (1865–1939) – irlandzki poeta, filozof i dramaturg. Był twórcą literackiego odrodzenia w Irlandii.

38 C.K. Scott Moncrieff (1889–1930) – szkocki pisarz i tłumacz.

39 D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 9.

syjską primabalerinę Annę Pawłową (1881–1931), rosyjsko-brytyjskiego pianistę Marka Hambourga (1879–1960), angielskiego kompozytora, dyrygenta, popularyzatora muzyki współczesnej Henry’ego Wooda (1869–1944). Po ślubie Wieniawska przyjęła brytyjskie obywatelstwo i tytuł Lady Dean Paul.

Po zamążpójściu Irène sygnowała swoje kompozycje na rozmaite sposoby. Najczęściej używała pseudonimu Poldowski, również w formach: (Madame) Poldowski, Poldowsky i Poldowska⁴⁰. Powstał on najpewniej z połączenia jej nazwiska po mężu i panińskiego: Dean Paul i Wieniawska. Myra Brand, która zajmowała się biografią kompozytorki⁴¹, podała dwa powody, dla których Irène Wieniawska używała pseudonimu: chciała ona uniknąć porównania z twórczością jej słynnego ojca i nie chciała obciążać swoją działalnością artystyczną arystokratycznego nazwiska męża. Używała ona także form: Régine Wieniawski, Irena Regina Wieniawski albo Wieniawska, Lady Dean Paul, Lady Irène Poldowski Paul, Lady Irène Dean Paul, Irène Regina Paul. Niektóre z jej wczesnych prac były sygnowane nazwiskiem Irène Wieniawska.

Studia w Paryżu u André Gedalge’a i Vincenta d’Indy’ego

Państwo Dean Paul mieli troje dzieci, których losy potoczyły się niezbyt szczęśliwie. Najstarszy syn Aubrey Donald Severin Fitzwilliam Dean Paul urodził się w roku 1902. Po urodzeniu syna, w 1903 roku, Irène kontynuowała naukę, wyjeżdżając co jakiś czas do Paryża, by pobierać lekcje kompozycji u André Gédalge’a (1856–1926) – znanego francuskiego kompozytora i pedagoga. Gédalge miał ogromny wpływ na kształtowanie wielu muzyków: Maurice’a Ravela, Raoula Laparry, Florenta Schmitta, Dariusa Milhauda, Arthura Honeggera, Nadii Boulanger, Georges’a Enesco i innych. Ten ostatni, rumuński kompozytor, pianista, skrzypek i pedagog, po śmierci Gédalge’a oddał mu hołd, pisząc: „On był z innego wymiaru. Należał do twórców, którzy nie sygnowali swoich dzieł, lecz byli szczęśliwi ofiarowaniem ich na

⁴⁰ M. Nowicka, *Nieznana rodzina...*, dz. cyt. Por. www.meakultura.pl/publikacje/nieznana-rodzina-slawnego-skrzypka-1364 [dostęp: 04. 10. 2019].

⁴¹ M.F. Brand, *Poldowski (Lady Dean Paul): Her Life and Her Song Settings of French and English Poetry*, praca dyplomowa, University of Oregon, Eugene 1979.

ołtarzu piękna. Nie żałował sił, by wlać światło w dusze uczniów, by pewnego dnia mogli oni odnaleźć siebie”⁴².

Sądzę, że postawa twórcza Gédalge’a miała wpływ na zachowanie Wieniawskiej. Być może podobnie jak jej mistrz nie dążyła do tego, by zostać uznaną i sławną kompozytorką – stąd różnorodność stosowanych przez nią podpisów – lecz tworzyła muzykę dla niej samej, dla sztuki.

Niestety, naukę Irène przerwała nagła śmierć syna 12 stycznia 1904 roku. Według niektórych źródeł stało się to w trakcie jednego z jej pobytów w Paryżu⁴³. Strata dziecka pozostawiła ślad w twórczości Wieniawskiej. Utwory *Berceuse de l’Enfant mourant* na skrzypce i fortepian oraz pieśń *Berceuse d’Armorique* (Imp. Roeder, Paris 1914) zostały skomponowane z myślą o zmarłym chłopcu.

18 maja 1904 roku urodził się drugi syn Irène i Aubreya Edwarda, Brian Kenneth (1907–1972). Irène Régine kontynuowała naukę w Paryżu u André Gédalge’a. W roku 1907 pobierała również lekcje u Vincenta d’Indy⁴⁴. Przez rok uczęszczała na zajęcia do prowadzonej przez niego paryskiej Schola Cantorum⁴⁵, do czego zachęcił ją kuzyn Adam Wieniawski (1879–1950), uczeń d’Indy’ego. Przebywając we Francji Wieniawska poznała i zainteresowała się twórczością francuskich impresjonistów, szczególnie dorobkiem Maurice’a Ravela. Wpływ jego twórczości – obok dorobku Debussy’ego – miał ogromne znaczenie na formowanie się stylu muzycznego Wieniawskiej, ale zasadniczo można ją nazwać kompozytorką-samouczką, która sama stworzyła swoje indywidualne twórcze oblicze. Jak opisywał anonimowy biograf w 1924 roku, „czuła się niespokojna i niezadowolona pod jakimkolwiek wpływem scholastycznym, dlatego samodzielnie podjęła decyzje odnośnie do swojego kierunku muzycznego”⁴⁶. Do tych wspaniałych cech Wieniawskiej jako niezależnej kompozytorki można również dodać za autorem przywołanego eseju „intymność wyrażania ekspresji, subtel-

42 Tamże.

43 K. Kness, *An Analytical Comparison of the Art Song Style of Poldowski with the Styles of Debussy and Fauré*, praca doktorska, Indiana University, Bloomington 2012, s. 4.

44 Paul Marie Théodore Vincent d’Indy (1851–1931) – francuski kompozytor i teoretyk muzyczny, wykładał w Konserwatorium Paryskim (1912–1929) oraz pełnił funkcje dyrektora w Schola Cantorum od roku 1900.

45 D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 10.

46 [b.a.], *Poldowski*, «Miniature Essays», J. & W. Chester, London 1924, s. 4.

Ilustracja 3. Iréné z matką, Brendą i Brianem

ność, arystokratyczny i skrupulatny dobór środków dla dokładnego wcielenia najbardziej wykwintnego wyrazu⁴⁷.

Nie mamy informacji dotyczących przyjaźni Irène Wieniawskiej z innymi kompozytorami. Wiadomo, że dzięki znajomości z rodziną Elwes kompozytorka brała udział w licznych zgromadzeniach muzyków nazywanych „jamborees”, które odbywały się od zimy 1904 roku na Hertford Street 13 w Londynie. Najczęściej wykonywała ona swoje pieśni, szczególnie do słów Paula Verlaine’a, które były bardzo lubiane wśród publiczności. Dzięki nim zaprzyjaźniła się ze znanym brytyjskim kompozytorem tego czasu Henrym Balfourem Gardinerem (1877–1950).

Wieniawska wraz z mężem wystąpili również w Seaford House w Londynie, który był domem mecenasów sztuki i przyjaciół rodziny Dean Paul – Lorda i Lady Howard de Walden. Kompozytorka zaprezentowała na koncercie wybrane pieśni swojego autorstwa (niektóre z nich zabrzmiały po raz pierwszy), a sir Dean Paul zaśpiewał pieśni francuskie, niemieckie i angielskie.

W roku 1911 paryskie wydawnictwo Durand opublikowało trzy pieśni Irène Wieniawskiej do słów Paula Verlaine’a: *D’imanche d’avril, En sourdine, Bruxelles*. Większość kolejnych jej pieśni do tekstów tego autora została wydana później przez Roedera w Paryżu. Także londyńskie wydawnictwo muzyczne J. & W. Chester publikowało jej kompozycje, początkowo głównie pieśni, a od roku 1920 również utwory kameralne i fortepianowe. Ukazały się w nim: *Tango* (1923) oraz *Berceuse*

47 Tamże.

de l'Enfant mourant (1923) na skrzypce i fortepian, a nadto *Suita na fortepian* (1923), *Sonatina* (1923), *Bloomsbury Waltz* (1923), *Pastorale* (1927), *Hall of Machinery – Wembley* (1928) i *Study for Pianoforte* (1928). Wydawnictwo to opublikowało także kilka esejów na temat muzyki napisanych przez Wieniawską w roku 1927: *Man and Modernism*, *Poèmes Aristophanesques* i *The Influence of Jazz*, pod pseudonimem Irena Poldowski. Pozostałe eseje kompozytorki, *Musings* i *Paul Verlaine*, zostały wydane przez Music and Letters Oxford University Press w roku 1922 pod nazwiskiem Irène Dean Paul.

Przyjaźń z rodziną Octave'a Mausa

Wieniawska była zaprzyjaźniona z Octave'em Mausem i jego żoną Madeleine – sąsiadami w Brukseli. Zadeedykowała im dwie swoje pieśni: *Cortege* oraz *Cythere*. Octave Maus (1856–1919) był belgijskim krytykiem sztuki, prawnikiem i pisarzem, przywódcą stowarzyszeń artystycznych Les XX oraz La Libre Esthétique. Przekształcił Brukselę w jedno z głównych miejsc rozwoju europejskiego modernizmu zarówno w malarstwie, jak i w muzyce.

Dzięki znajomości z Mausem Wieniawska występowała w Hyde Park Hotel w Londynie oraz Brukseli w latach 1911, 1912 oraz 1913 w ramach międzynarodowych koncertów organizowanych przez La Libre Esthétique, które przyciągały znakomitych muzyków, m.in. Arthura Rubinsteina (1887–1982) czy Jacques'a Thibauda (1880–1953). Pseudonim kompozytorki pojawia się w programie koncertów wśród muzyków takiej rangi, jak Johannes Brahms, Claude Debussy, Ernest Chausson, Maurice Ravel, Darius Milhaud oraz Richard Strauss. Dzieła Wieniawskiej zabrzmiały w autorskim wykonaniu i zostały odebrane bardzo przychylnie: „Ma wielką intuicję poetycką, jej muzyka nasycona jest kolorytem wiersza, fantastycznie sobie radzi z dopasowaniem muzyki do słowa... Jej pieśni są błyszczące i dzikie”⁴⁸. Niewątpliwie dzięki wpływowi tej rodziny kompozytorka dość wcześnie zainspirowała się twórczością Debussy'ego, który miał później decydujący wpływ na jej muzyczną osobowość.

48 Cyt. za: A. Vander Linden, *Octave Maus et la vie musicale belge (1875–1914)*, Pal. des Acad., Bruxelles 1950, s. 400.

Premiera *Sonaty na skrzypce z fortepianem d-moll* Irène Régine Wieniawskiej odbyła się 28 maja 1912 roku w ramach serii koncertów zorganizowanych przez La Libre Esthétique. Program koncertu zawierał również wiele niepublikowanych utworów kompozytorki, wśród których znalazły się pieśni: *Les filles aux yeux bandés* do słów Maurice'a Maeterlincka, *Ariette oubliée* do słów Verlaine'a, *Ballade au hameau* do słów Paula Forta oraz utwory fortepianowe: *Rapsodie irlandaise*, *Ballade des cloches*, *Adaptation plaisante d'une cake-walk*. Cztery miesiące później *Sonata na skrzypce i fortepian d-moll* została ponownie zagrana w Aeolian Hall w Londynie, partię skrzypiec wykonał Tivadar Nachéz⁴⁹, a na fortepianie towarzyszyła mu niezmiennie sama kompozytorka. Na tym samym koncercie zostały wykonane wybrane pieśni Wieniawskiej. Partię wokalną wykonali Gervase Elwes oraz Maggie Teyte. Recenzja koncertu ukazała się w „Musical Times”, który szczególnie wyróżnił pieśni Wieniawskiej do słów Paula Verlaine'a⁵⁰.

Znajomość z Henrym Woodem i Georges'em Jeanem-Aubrym

Obecnie znamy głównie twórczość pieśniową Irène Régine Wieniawskiej. Za jej życia jednak z powodzeniem wykonywano także jej dzieła kameralne i orkiestrowe, którymi nieraz dyrygował sir enry Wood – angielski kompozytor, jeden z pierwszych dyrygentów słynnych The Proms (koncertów promenadowych, organizowanych w Londynie od roku 1895), upowszechniający i popularyzujący muzykę współczesną. Wood wysoko cenił twórczość Wieniawskiej:

Jako kompozytorka ma ona nadzwyczajny talent [...]. Było mi tak przyjemnie wykonywać miniaturową *Suitę* [...] napisaną przez Poldowską, że postanowiłem skomponować na tej podstawie coś innego. Ona odpowiedziała *Nocturnem*⁵¹,

49 Tivadar Nachéz (1859–1930) – węgierski skrzypek i kompozytor, który zrobił międzynarodową karierę, związany z Londynem.

50 Recenzja Musical Times: [b.a.], [b.t.], „London Concerts” 53 (1912), s. 532. Cyt za: D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 13.

51 *Nocturne* miał również drugą nazwę, *Eilean Shona*, w podziękowaniu dla rodziny De Walden za wspaniałe wakacje spędzone w ich posiadłości na szkockiej wyspie Shona.

który zrobił wrażenie na wszystkich obecnych muzykach nie tylko ze względu na piękno muzyki, lecz i dlatego, że był nowatorski pod każdym względem⁵².

Henry Wood odgrywał bardzo ważną rolę w życiu twórczym Irène Régine Wieniawskiej. W styczniu 1912 roku zadyrygował premierą jej *Suite miniature de chansons à dancer* na instrumenty dęte w Queen's Hall. Ta współpraca przyniosła ogromny sukces, dlatego w roku 1913 Henry Wood zlecił Wieniawskiej napisanie następnego utworu na kolejny sezon koncertów promenadowych.

Jedną z ważnych przyjaźni muzycznych zawartych przez Irène Régine Wieniawską była znajomość z redaktorem angielskiego pisma muzycznego „The Chesterian” Georges'em Jeanem-Aubrym⁵³. Ta przyjaźń miała duży wpływ na rozpowszechnianie twórczości kompozytorki. Z listów redaktora wynika, że był on gorącym zwolennikiem jej muzyki, potwierdzeniem tego jest intensywne promowanie przez „The Chesterian” – czasopismo wydawnictwa J. & W. Chester – utworów kompozytorki. Krytyk winił Wieniawską, że posiadając tak znaczny dorobek muzyczny, przez swoją skromność nie umiała właściwie promować swojej twórczości, nie przebywała nawet wśród ludzi, którzy by to mogli dla niej zrobić, co sprawiało, że jej utwory nie były należycie rozpowszechnione⁵⁴.

Warto w tym kontekście podkreślić, że w latach 1912–1914 J. & W. Chester opublikował aż piętnaście pieśni Irène Régine Wieniawskiej. W roku 1913 kompozytorka podała trzynaście tytułów swoich pieśni do Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie dla uzyskania praw autorskich. Sześć lat później Wieniawska została ponownie zaproszona przez Henry'ego Wooda na The Proms – wykonano jej dzieło na orkiestrę symfoniczną i fortepian pod tytułem *Pat Malone's Wake*. Partię fortepianu wykonała sama Wieniawska. Było to znaczące wydarzenie w jej życiu twórczym, zarówno jako kompozytorki, jak i wykonawczynie.

52 Cyt. za: D. Gonet, *Lady Poldowski*, „Wyborcza.pl. Lublin”, 8.07.2001, <http://lublin.wyborcza.pl/lublin/1,35637,342298.html> [dostęp: 11.04.2019]. Tłum. Dorota Gonet.

53 Georges Jean-Aubry (właśc. Jean-Frédéric-Emile Aubry, 1882–1950) – francuski krytyk muzyczny, tłumacz i redaktor. Był zaprzyjaźniony z licznymi kompozytorami, m.in. Debussym oraz Ravelem. W latach 1919–1930 mieszkał i pracował w Londynie.

54 Cyt. za: D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 14.

Ilustracja 4. Irène Wieniawska – Poldowski

Podsumowanie twórczego dorobku Irène Régine Wieniawskiej

Podobnie jak w przypadku innych kompozytorek początku XX wieku nazwisko Wieniawskiej jest obecnie słabo rozpoznawalne, mimo że w latach 1900–1932 była ona znaną w Londynie artystką. Irène Régine koncentrowała się na muzyce fortepianowej oraz kameralnej, lecz największą popularnością cieszyły się jej pieśni – zdaniem wielu będące jednymi z najciekawszych przykładów liryki wokalne początku XX wieku⁵⁵. Jej wczesne kompozycje utrzymane są w duchu muzyki francuskiej, nawiązując do twórczości Gabriela Fauré i Claude’a

55 Wśród muzyków współczesnych Wieniawskiej taką opinię wyrażali m.in. wspomniani już dyrygent Henry Wood i śpiewak Gervase Elwes. Wśród badaczy – David Mooney (*The Pursuit...*, dz. cyt.) i Peter Rennie (*Searching Websites...*, dz. cyt.).

Debussy'ego. Podobieństwo stylistyczne utworów Wieniawskiej do ich twórczości zauważono w 1932 roku, gdy w „The New York Times” tak pisano o autorce: „Jedna z wielkich kompozytorek twórczości pieśniowej od czasu śmierci we Francji Claude'a Debussy'ego, do którego talentu muzycznego była często porównywana”⁵⁶. Niektórzy krytycy i recenzenci dzieł kompozytorki, tacy jak Mary Hoyt Wiborg, widzieli wpływ dorobku Chopinowskiego w jej twórczości, podkreślając polskie pochodzenie kompozytorki⁵⁷.

Spoglądając w nuty utworów Irène Wieniawskiej oraz mając świadomość, że kompozytorka sama wykonywała partię fortepianu podczas licznych koncertów w kilku europejskich stolicach, można wysoko ocenić jej technikę pianistyczną. Z komentarzy jej kolegów ze sceny wynika, że posiadała ona również niezwykle talent artystki-wykonawczynie, potrafiącej odpowiednio zaprezentować swoje utwory.

Prowadzone przeze mnie prace nad katalogiem dzieł kompozytorki ujawniły, że znaczna część jej twórczości nie zachowała się lub nie została do tej pory znaleziona, choć o istnieniu wielu utworów wiemy ze źródeł pośrednich. Dotyczy to wszystkich uprawianych przez nią gatunków – takich jak pieśni (zachowanych – 33, niezachowanych – 9), utwory fortepianowe (zachowanych – 3, niezachowanych – 2), a także utworów kameralnych (zachowanych – 5, niezachowanych – 4). Niestety nie zachowała się żadna z 4 kompozycji symfonicznych i 4 dramatycznych. Znaczna część jej utworów, szczególnie orkiestrowych, uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej⁵⁸, w tym opera *Blind* oraz dramat symfoniczny *Silence*⁵⁹. Wiadomo, że inspiracją oraz wzorem do napisania oper była twórczość Maurice'a Maeterlincka⁶⁰. Nieukończone operetki *Laughter* oraz *Le rire* na dzień dzisiejszy uważa się za zaginione.

Katalog objął również twórczość eseistyczną kompozytorki. Irène napisała 5 esejów na różnorodne tematy: *Paul Verlaine* i *Musings* sygnowane nazwiskiem Irène Dean Paul oraz 3 następne pod pseudonimem Irena Poldowski: *Man and Modernism*, *Poèmes Aristophanesques*, *The Influence of Jazz*.

56 M.H. Wiborg, *Daughter of Wieniawski*, „The New York Times”, 7.02.1932, s. 8.

57 A. Al-Araj, *Irena Wieniawska – Zapomniana kompozytorka...*, dz. cyt., s. 58.

58 M. Nowicka, *Nieznana rodzina...*, dz. cyt.

59 D. Mooney podaje, że *Blind* oraz *Silence* nie zostały opublikowane. Zob. D. Mooney, *The Pursuit...*, dz. cyt., s. 43.

60 Maurice Maeterlinck (1862–1949) – belgijski pisarz i dramaturg.

Dzieci kompozytorki, które zmarły bezpotomnie, nie zadbały o spuściznę po matce, co wpłynęło na rozproszenie materiałów, w tym nutowych, i różnego typu pamiątek po Irène Wieniawskiej. Jestem pewna, że niektóre z jej dzieł czekają na odkrycie, zalegając na półkach bibliotecznych, tak jak to miało miejsce w przypadku *Sonaty na skrzypce i fortepian*, której rękopis został odnaleziony w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie i którą opublikowano w 2003 roku w Stanach Zjednoczonych. Uważam, że należy zatroszczyć się o nasze dziedzictwo kulturowe, by obok znanego na całym świecie Henryka Wieniawskiego doceniono także osobowość i dorobek twórczy jego utalentowanej córki. Warte przypomnienia są ostatnie słowa Wieniawskiej wypowiedziane przed śmiercią w 1932 roku: „Do look after my music” – „Zajmijcie się moją muzyką”.

Bibliografia

- [b.a.], *Poldowski*, «Miniature Essays», J. & W. Chester, London 1924.
- Bagłańska A., Nowosad J., *Legenda o „Legendzie” Henryka Wieniawskiego – scenariusz zajęć integracyjnych z języka polskiego i muzyki*, <https://docplayer.pl/10332268-Legenda-o-legendzie-henryka-wieniawskiego-scenariusz-zajec-integracyjnych-z-jezyka-polskiego-i-muzyki.html> [dostęp: 21.01.2019].
- Blom E., *Poldowski*, w: *Everyman's Dictionary of Music*, red. E. Blom, St. Martin's Press, New York 1971.
- Brand M.F., *Poldowski (Lady Dean Paul): Her Life and Her Song Settings of French and English Poetry*, praca doktorska, University of Oregon, Eugene 1979.
- Burke J., *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Landed Gentry*, wyd. 10, Burke's Peerage and Baronetage, London 1970.
- Maitland J.A.F., *Elwes, Gervase (Cary)*, w: *The Grove Book of Opera Singers*, red. L. Macy, Oxford University Press, New York 2008.
- Kness K., *An Analytical Comparison of the Art Song Style of Poldowski with the Styles of Debussy and Fauré*, praca doktorska, Indiana University, Bloomington 2012.

- Milewska H., *Henryk Wieniawski – Skrzypmistrz z Lublina*, „Hi-Fi i Muzyka” 2011, nr 12, <https://hi-fi.com.pl/sylwetki-muzyczne-lista/439-henryk-wieniawski-%E2%80%93-skrzypmistrz-z-lublina.html> [dostęp: 15.09.2019].
- Mooney D., *Poldowski [Lady Irène Dean Paul; née Wieniawska]*, w: *Grove Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000045481> [dostęp: 26.04.2019].
- Mooney D., *The Pursuit of Ultimate Expression: The Works of Poldowski (Lady Irène Dean Paul) 1879–1932*, praca doktorska, National University of Ireland, Dublin 1999.
- Nowicka M., *Nieznana rodzina sławnego skrzypka*, „Meakultura”, <http://meakultura.pl/publikacje/nieznana-rodzina-slawnego-skrzypka-1364> [dostęp: 21.01.2019].
- Kennedy M., Kennedy J.B., *The Oxford Dictionary of Music*, red. T. Rutherford-Johnson, t. 6, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Starkel R., „Legenda” (zdarzenie prawdziwe z życia artysty), „Tygodnik Ilustrowany” 1880, nr 227.
- Suchowiejko R., *Henryk Wieniawski – wirtuoz w świetle XIX-wiecznej prasy*, The Henryk Wieniawski Musical Society in Poznań, Poznań 2011.
- Suchowiejko R., *Poldowski (Elsene 1879 – Londyn 1932)*, booklet w: *Poldowski: Méloides*, wyk. P. Riga, E. Gabele, Musique en Wallonie 2013, dostępny online: http://www.musiwall.ulg.ac.be/IMG/pdf/MEW_poldowski_livret_070820_light.pdf [dostęp: 21.01.2019].
- Suchowiejko R., *Wieniawski Henryk / Венявский Генрик Иосифович (1835–1880), skrzypek i kompozytor*, w: *Polski Petersburg*, <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/wieniawski-henryk> [dostęp: 15.09.2019].
- Szymula A., *Wieniawski Henryk*, „Encyklopedia Lublina”, <http://encyklopedialublina.pl/slawni-i-zapomniani/118-w/304-wieniawski-henryk.html/> [dostęp: 21.01.2019].
- Wiborg M.H., *Daughter of Wieniawski*, „The New York Times”, 7.02.1932.
- Wieniawski J., *Kartki z mego pamiętnika*, t. 1, Gebethner i Wolff, Warszawa 1911.
- Vander Linden A., *Octave Maus et la vie musicale belge (1875–1914)*, Pal. Des Acad., Bruxelles 1950.